

MANİSA YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ ÖRNEĞİNDE MUSHAF YAZMALARIMIZ VE CİTLERİNDEN ÖRNEKLER

Doç. Gül **GÜLNEY**¹

orcid.org/0000-0001-2345-6789

ÖZET

Ülkemiz yazma eserleri bünyesinde barındırması açısından oldukça zengin kütüphanelere, müze ve şahıs koleksiyonlarına sahiptir. Bu koleksiyonlar aslına uygun olarak korunmuş ve günümüze kadar gelmiştir. Bu eserler içinde gerek muhteviyatı gerekse hat, tezhip, cilt, ebru, minyatür gibi kitap sanatları açısından özellikli pek çok nadir yazma eser bulunmaktadır. Bu yazma eserler içinde kutsal kitabımız olan Mushaf yazmaları hem kitap sanatları hem de ait oldukları döneme dair bir belge teşkil etmesi açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda Manisa Yazma Eser kütüphanesinde yapılan araştırma sonucunda pek çok özellikli Mushaf yazması tespit edilmiştir. Farklı dönemlere ait bu Mushaf yazmaları cilt, hat, tezhip açısından sahip oldukları dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Aşağıda Manisa Yazma Eser Kütüphanesinde bulunan Mushaf yazmaları tanımlanarak cilt özelliklerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Manisa, Mushaf, Cilt, Tezyinat

ABSTRACT

MANISA MANUSCRIPTS LIBRARY AND QURANS BINDINGS

Our country has quite rich manuscript libraries, museum and individual collections in terms of containing manuscripts. These collections have been preserved in accordance with the original and have survived to the present day. There are many rare manuscripts that are especially featured in terms of their content and book arts such as calligraphy, illumination, binding, marbling and miniature among these preserved manuscripts. Mushaf Manuscripts, which are our holy book in these manuscripts are important in terms of book arts. In this context, Many special Mushaf manuscripts were identified at Manisa Manuscript Library. The Mushaf manuscripts from different periods reflect the speciality of their period in terms of binding, calligraphy and illumination. In this article, Mushaf manuscripts belong to Manisa manuscript library are introduced and bindings are mentioned.

Keywords: Manisa, Qur'an, Bookbinding, illumination

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Tezhip Anasanat Dalı, gul.gulney@deo.edu.tr

“Mushaf-ı Şerif”² yazma geleneğine, İslam medeniyetinde oldukça önem verilmiş ve sanat değeri olan pek çok yazma “Mushaf-ı Şerif” yüzyıllar boyunca hattatlar tarafından istinsah edilmiştir. Vahiy halinde inen kutsal metnin eksiksiz ve tam olarak tahta, deri, kemik parçaları gibi muhtelif malzemeler üzerine yazılması ve yazılan metinlerin ezberlenerek muhafaza edilmesi kutsal metnin sayfa haline dönüştürülmeden önceki oluşumudur. Kitap formuna dönüştürülüp istinsah nüshaları ile çoğaltılan Kur’an-ı Kerim³ İslam aleminin kutsal kitabı olmaya devam etmiştir. Kur’an-ı Kerim’e duyulan saygı ve sevgi estetik kaygıyı doğurmuş, hat ve tezyinat bakımından sanat değeri yüksek Mushaf-ı Şerif yazmaları istinsah edilmiştir. Farklı coğrafyalarda ve farklı dönemlerde istinsah edilen Mushaf-ı Şerif yazmalarında cilt ve sayfa tezyinatlarında her ne kadar üslup farklılığı görülmüş de aynı tezyinat kurallarının tekrarlandığı, klasik kaidelere sadık kalınarak o devrin sanat anlayışı ile en mükemmel eserler ortaya çıkarma amacı güdülmüştür. Bu amaçla tezyin edilmiş, sanat değeri yüksek, pek çok Mushaf-ı Şerif yazması yurt içinde ve yurt dışında yer alan yazma eser kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Yunan işgali sırasında yakıp yıkılan pek çok yer gibi kütüphanelerimiz de yıkılmış; pek çok yazma eser ortalığa dökülüp dağılmıştır. Ancak tasnif edilen, toplanabilen tüm kitaplar 1939 yılında Manisa valisi Dr. Lütfi Kırdar’ın teşebbüsü ile şehirde bir kütüphane yapısı meydana getirilmiştir. Ve 1945 yılında Manisa kütüphanelerinden toplanan yazma ve basma kitaplar bu binaya taşınmıştır. (Parmaksızoğlu;1959,22). Anafartalar Mahallesi Cumhuriyet Caddesi’nde yer alan kütüphane “Genel Kitaplık” adı ile açılmış, daha sonra “Manisa İl Halk Kütüphanesi” olarak değiştirilmiştir. Bu binada, bahsedilen kütüphanelerden, halktan, ilçe ve köylerden toplanan veya vakıf yolu ile elde edilen yazma ve basma kitaplar bir araya getirilmiştir. Halk arasında ise “kitapsaray” olarak adlandırılan yapı yıllarca günümüz okuyucularına hizmet verdiği gibi yazma eserlerin de korunup saklandığı kütüphanelerimizden biri olmuştur. Ancak kütüphanenin yazma eserlerin korunması ve

2 Mushaf kelimesi “iki kapak arasında sayfaların ihtiva etmesi” anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ayduz (2010).

3 “Kur’an” ismi son vahyin özel adıdır ve altmıştan fazla ayette yer alır. Kelime okumak, toplamak ve bir araya getirmek gibi anlamlara gelen “karae” fiilinden elde edilen bir mastardır.

saklanması açısından elverişli koşulları barındırmamasından dolayı yazma eserler 2013 yılında yeni binası olan Hıdıroğlu Konağı’na taşınmıştır(Güney;2015,17).

Hıdıroğlu konağına taşınan kütüphanenin, mülkiyeti Manisa Valiliği’ne aittir. Bina, il genel meclisinin 11.04.2013 tarih ve 88 sayılı kararıyla 25 yıllığına Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı’na tahsis edilmiştir. Hıdıroğlu ailesi tarafından 1926 yılında inşa ettirilen bina 332 metrekare alanda, iki katlı, cumbalı ve 12 odası ile döneminin özellikli yapısıdır. Bina içerisinde depo alanları, okuyucu salonları, sergi salonu ve idari birimlerin tefrişatı yapılarak, haziran 2013 tarihi itibarıyla Manisa Yazma Eser Kütüphanesi araştırmacılara hizmet vermeye başlamıştır. Kütüphanede müdür Ali Arlı, kütüphaneci Yurdanur Özer, ve bilgisayar işletmeni Ali Hüseyin Gerçin görevlendirilmiştir (bkz. Görsel 1, Görsel 2) (Güney; 2015,17).

Kütüphanede bilim, edebiyat, din, tarih gibi farklı konularda yaklaşık 8048 adet yazma eser bulunmaktadır (bkz. Görsel 3). Bu yazmalar Manisa Muradiye (Karagöz; 1974, 24-33) (Acun;1999,565-568) ve Çeşnigir (Karagöz;1974,34-38) (Acun;569-571) vb. çevre kütüphanelerinden, vakıflardan, köy ve ilçelerden toplanmıştır. Toplanan yazma eserler arasında gerek hattıyla gerekse tezhipleri ile dikkat çeken 45 adet “Mushaf-ı Şerif” yazması bulunmaktadır. Bu Mushaf’lar, en büyüğü 45 cm x 32,5 cm ve en küçüğü 14 cm x 9 cm arasında değişen ölçülerdedir. Hint Abâdisi, Alikurna, su yolu filigranlı ve hatâi olmak üzere aherli kağıtlara oldukça sık rastlanmıştır (Derman; 1968, 339-340). Kağıtlar genelde çay rengine boyanmış, renkli olanlar yan kağıtlarda kullanılmıştır. Safran, şeker pembesi, yeşil, mavi ve mor renklerin yer aldığı yan kağıtlarda ebrunun da kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca Mushaf’da is, lâl, zer, ve üstübeç gibi mürekkep çeşitlerine de yer verilmiştir (Güney; 2009,146). Yazmaların gerek ciltlerinde gerekse sayfalarında dış etkenlerden kaynaklanan yıpranmalar ve bozulmalar oldukça dikkat çekmektedir. Genelde tek cilt halinde yer alan Mushaf yazmalarının yanında cüzler halinde ciltlenmiş Ecza-i Şerif yazmalarını da görmektediriz. Bu yazmalar kütüphanede 45Hk 3136, 45Hk 3137, 45Hk 5510, 45Hk 6622, 45Hk 9384 envanter numaraları ile kayıtlıdır. 45Hk 3136, 45Hk 3137 ve 45Hk 5510 envanter numaralı Mushaf’ların otuz cüzü de kütüphanede yer alır. Ancak 45Hk 9384 envanter numaralı Mushaf’ın 12 cüzü (13, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26,

Görsel 1
Manisa Yazma
Eser Kütüphanesi.

Görsel 2
Manisa Yazma
Eser Kütüphanesi
İç Mekan.

Görsel 3
Manisa
Yazma Eser
Kütüphanesi
Metal Kitaplıklar.

27. cüzleri), 45Hk 6622 numaralı Mushaf'ın ise 11 cüzü (1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11. cüzleri) bulunmaktadır.

Yapılan araştırmalar sonucunda Mushaf-I Şerif yazmalarının çoğunun vakfedildiği görülmüştür. Özellikle de Osmanlı sultanları tarafından vakfedilen Mushaf-I Şerif yazmaları vardır. Bilindiği üzere cami, medrese ve türbe gibi dini yapılara Kur'an-ı Kerim vakfetme sultanlar tarafından gelenek haline gelmiştir. Örneğin 45Hk 9424 envanter numaralı Mushaf'da "Sultan Murad bin Sultan Selim Han'ın (III. Murad, M.1546-1595) bu Mushaf'ı kendinin yaptırmış olduğu camiye (Muradiye Cami) H.982/M.1574 vakfetti" ibareleri yer alır (bkz. Görsel 4). Yine 45 Hk 9418 envanter numaralı Mushaf'ın sonunda Kanuni Sultan Süleyman'a ait vakıf kaydı farklı bir kalem ile sonradan eklenmiştir. Ayrıca Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nden Manisa Müzesi'ne gönderilen, oradan da Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'ne gelen 2812 envanter numaralı Mushaf, III. Murat tarafından babası Kanuni oğlu Selim'in türbesine konulmak üzere vakfedilmiştir. Yine 2813 envanter numaralı Mushaf'da ise Sultan I. Selim'in oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu şehzade Mehmet'in vakfına ait mührün olduğu görülmüştür (bkz. Görsel 5, Görsel 6).

Kütüphanede şahıslara ait vakf edilmiş Mushaf yazmaları da vardır. 45 Hk 587 (H.1245/M.1828) envanter numaralı Mushaf'da "H.20 Ramazan 1264/M.1847 yılında Dikili nahiyesi Yenice kasabasından merhum Hacı Molla Muhammed zâde Hacı Ali efendi damadı İsmail efendi vasıtası ile vakfedilmiştir" ibareleri yer alır. Yine Hk 45 6677 (H.1122/M.1709-1710) envanter numaralı Mushaf'da "Raziye hanımın Muradiye Kütüphanesi'ne H.1289/M.1872 tarihli" vakıf kaydı vardır. Bununla beraber kütüphanede Süleymaniye Camii'ne ait olduğu kayıt edilmiş iki adet Mushaf yazması tespit edilmiştir. Bu Mushaf yazmaları Hk 45 9418 (H.964/M.1556) ve Hk 45 9419 (H.963/M.1555) envanter numaraları ile kayıtlıdır. Her iki Mushaf'da "2 Haziran H.1227/M.1812 tarihine kadar Süleymaniye Camii'nin malı iken bu tarihte Camii Şerif'den alınıp adı belirtilmemiş "Cami-i Şerif'e hediye edilerek nakil olunmuştur" ibareleri yer alır. Hk 45 9419 envanter numaralı Mushaf'ın hattat Şeyh Hamdullah'ın⁴ öğrencisi olan, İstanbul doğumlu hattatlardan Ali bin Mustafa'ya ait olması açısından da

özellikli Mushaf'lar arasında yer alır. Bu Mushaf'lar bize Süleymaniye camii için hazırlanan Mushaf'ları da hatırlatmaktadır. Ayrıca M.1526-1570 yılları arasında sarayda sanatını icra eden, Tebriz'den geldiği bilinen Şah Mehmed'in de Süleymaniye cami için beş adet Mushaf tezhiplendiği de bilinir (Kazan;2010,174) (bkz. Görsel 7).

Tezyinat açısından özellikli ciltlere sahip olan Mushaf-ı Şerif yazmalarında genelde deri ciltler kullanılmıştır. Genelde kahverengi, siyah, vişneçürüğü renginde deriler kullanılmıştır. Ancak, kumaşın kullanıldığı ciltler de görülür. Bu ciltler içinde bazen Mushaf'ın istinsah tarihinde yapılmış örnekler olduğu gibi, dönem özelliği göstermeyen örnekler de vardır. Bazı Mushaf'ların cildi sonradan tamir gördüğü için ciltleri değiştirilmiş, 14. yüzyılda istinsah edilen bir Mushaf'da 16. veya 17. yüzyıl tezyinat özelliği gösteren bir cilt kullanılmıştır.

Tezyinat açısından farklı tekniklerin kullanıldığı deri ciltlerde şemse motifi ön plandadır. Gömme şemse, mülemma şemse, üstten ve alttan ayırma şemse, yekşah şemse, mülevven şemse gibi farklı tekniklerde uygulanmış şemse motifli cilt örneklerine oldukça sık rastlanır. Şemse motifleri daire, oval ve dilimli olarak tezyin edilmiştir. Bazılarında kısa tığlar olduğu gibi bazıları da sadedir. Salbekler şemseye bağlı veya boşluk bırakılarak tezyin edilmiştir. Köşebent kompozisyonu ise genelde şemse kompozisyonun 1/4'i kadardır. Şemse içi rumi ve hatayi gurubu motifleri ile 1/2, 1/4 oranında simetrik olarak tezyin edilmiştir. Bazen bu kompozisyonun içine, serbest dolanan bulut motifleri de eklenir. Ayrıca şemse kompozisyonlarında saz yolu üslubunda yaprak ve hatayi grubu motiflerden oluşan serbest kompozisyonların yer aldığı görülür (Mahir;1986,113-130) (bkz. Görsel 8) Tek veya birden çok noktadan çıkan, serbest dolanan dallar üzerinde hatayi grubu çiçekler ve yapraklar yerleştirilir. Burada yaprak motifleri uzun ve dilimlidir. Salbek ve köşebentlerde yine aynı üslupta motif ve kompozisyona yer verilir.⁵ Şemse motifinin kullanıldığı ciltler dışında zilbahar cilt örneklerine de rastlarız (bkz. Görsel 9). Kab üzerinde, ezilmiş varak altını ile parmaklık tarzında geometrik çizgiler çekilmiştir. Genellikle 18. ve 19. yüzyıla ait Mushaf yazmalarının kablalarında

4 Bkz. Serin (1992), Rado (1984).

5 Rumi ve hatayi gurubu motifler hakkında bkz. Birol ve Derman (1991), Mahir (1986), Özkeçeci ve Özkeçeci (2007).

Görsel 4: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 9424 Envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif.

Görsel 5: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 2812 Envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif.

Görsel 6: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 2813 Envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif.

Görsel 7: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 9419 Envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif.

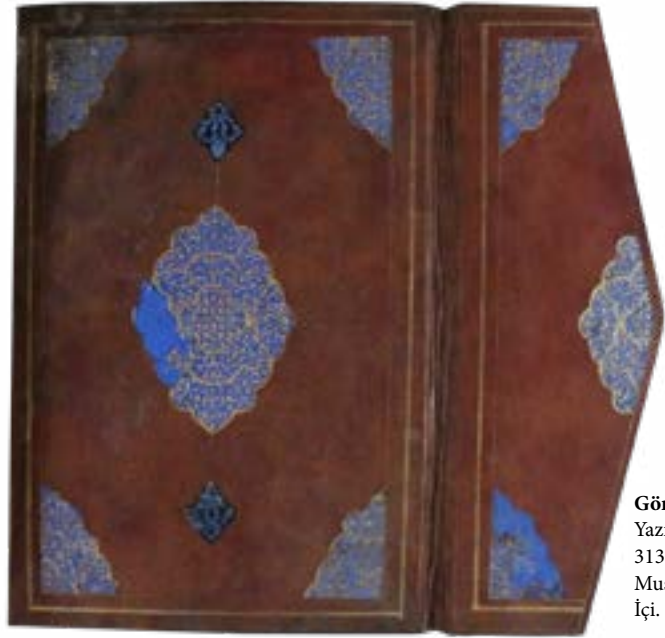
Görsel 8: Manisa
Yazma Eser
Kütüphanesi 9420
Envanter Numaralı
Mushaf-ı Şerif.

görmekteyiz. Ayrıca altın ile işlenmiş motiflerin üzerinden yekşah demiri ile geçilmiş örnekler de vardır.

Kütüphanede özellikli olduğunu düşündüğümüz 45 Hk 3136 ve 45 Hk 3137 envanter numaralı, cüzler halinde ciltlenmiş Ecza-i Şerif'e yazmaları vardır. Yazmaların alt ve üst kab içlerinde müşebbek şemse yer almaktadır. H.973 M.1565 tarihli 3137 envanter numaralı Ecza-i Şerif, Tebrizli Muhammed bin Ahmed el-Halili tarafından istinsah edilmiştir. Cüzlerin tüm kap içleri müşebbek olarak tezyin edilmiştir. Oldukça ince ve zarif bir şekilde tezyin edilen müşebbek bezemenin benzer bir örneği Duncan Haldane'nin Islamic Book Bindings adlı kitabında yer alan 16. yüzyılda İran Herat üslubunda yapılmış Mushaf cildinde görülmektedir (Haldane;1983,77-99). Ayrıca istinsah tarihi belli olmayan 3136 envanter numaralı Ecza-i Şerif'in kab içinde yer alan müşebbek şemse tezyinatı yine Dulcan Haldane'nin kitabında İran ciltleri adı altında 16. yüzyıl Tebriz ya da Şiraz ekolünde olabileceğini düşündüğü müşebbek şemseli cilt örneği ile benzerlik göstermektedir (Güney, 2015, 21-28). Kütüphanede kapların içinde müşebbek⁶ tezyinatın yanında ebrulu ve boyalı kağıtlarla kaplanmış kap içlerine de rastlanır (bkz. Görsel 10, Görsel 11, Görsel 12).

18 ve 19. yüzyıllarda Türk cilt örneklerinde⁷ klasik dönem üslupları tekrar etmektedir. Kütüphanede bu dönem özelliği gösteren pek çok yazma vardır. Ancak kompozisyon ve motiflerin işleniş şeklinde bariz bozulmalar görülmektedir. Özellikle şemseli ciltlerde yer alan salbek motifinin boyutu, tıglardaki düzensizlik, yaprak, penç ve hatayi motiflerinin kural dışı çizilmeleri ve yerleştirilmeleri, formlarındaki bozulmalar bu dönem ciltlerinde ön plana çıkmaktadır. Gerek motif ve kompozisyonlarında, gerekse işleme tekniklerinde klasik dönem Türk ciltlerinde görülen titizliği bu ciltlerde görmemekteyiz (bkz. Görsel 13).

Kültür mirasımızın en önemli kaynaklardan biri yazma eserlerimizdir. Bu konuda ülkemiz oldukça zengin bir hazineye sahiptir. Bu bağlamda Anadolu'da çeşitli yazma eser kütüphaneleri kurulmuş ve farklı konularda istinsah edilmiş pek çok yazma söz konusu kütüphanelerde korunmaya alınmıştır. Batı Anadolu'da Manisa şehrinde yer alan

Görsel 11: Manisa
Yazma Eser Kütüphanesi
3137 Envanter Numaralı
Mushaf-ı Şerif'in Kap
İçi.

Manisa Yazma Eser Kütüphanesi de yazma eserleri bünyesinde barındırması açısından yurt içinde yer alan önemli kütüphanelerden biridir. Sahip olduğu yazma eserler içinde Mushaf-ı Şerif yazmaları yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi özelliklidir. Gerek kitap sanatları gerekse dönem özelliklerini yansıtmaları ve atfedildikleri şahıslar açısından diğer yazmalara göre daha çok önem arz eder. Bu yüzden bu

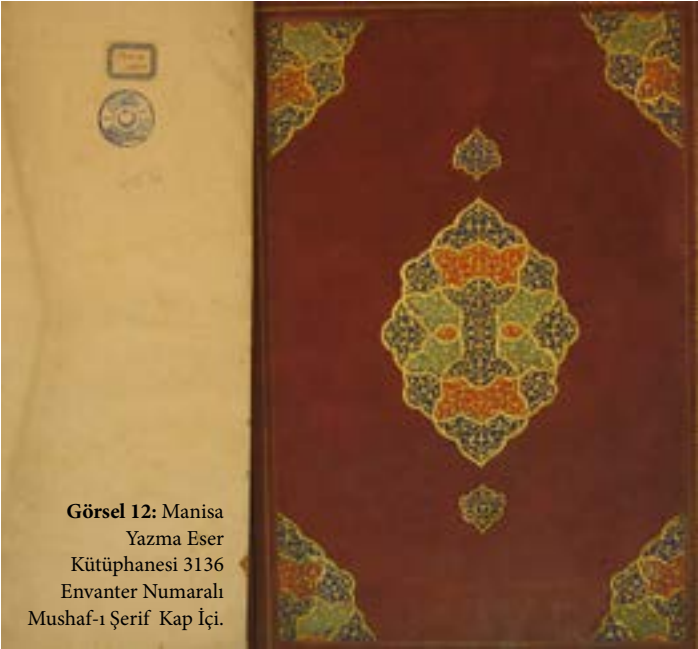
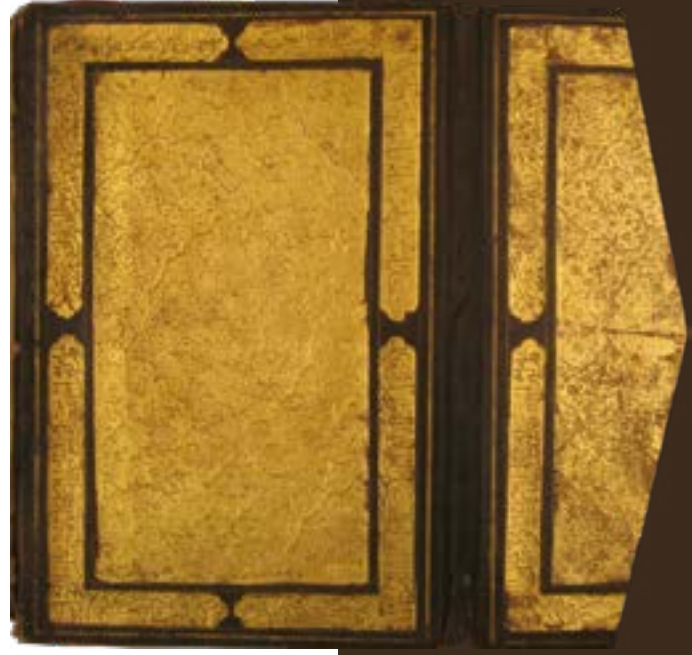
⁶ Müşebbek için bkz. Özen (1985).

⁷ Türk kitap kapları için bkz. Çiğ (1971).

Görsel 9: Manisa
Yazma Eser
Kütüphanesi
2827 Envanter
Numaralı
Mushaf-ı Şerif.

Görsel 10: Manisa
Yazma Eser
Kütüphanesi 3137
Envanter Numaralı
Mushaf-ı Şerif.

Görsel 12: Manisa
Yazma Eser
Kütüphanesi 3136
Envanter Numaralı
Mushaf-ı Şerif Kap İçi.

Görsel 13:
Manisa Yazma
Eser Kütüphanesi
587 Envanter
Numaralı
Mushaf-ı Şerif.

yazmaların saklanması, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması, önemle üzerinde durulması gereken konulardır. Bu konuda yapılan çalışmalar genişletilerek kültür değerlerimiz olan yazma eserlerimize sahip çıkmalıyız.

Kaynakça

- Acun, H. (1999). Manisa Türk Devri Yapıları. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aydüz, D. (2010). Kur'an-ı Kerim'in İki Kapak Arasında Bir Mushaf Halinde Cem Edilmesi. *Diyanet İlmî Dergi*, 46 (1), 57-90.
- Birol, İ. A. ve Derman, Ç. (1991). Türk Tezyini Sanatlarında Motifler. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı
- Çığ, K. (1971). *Türk kitap kapları*, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Derman, U. (1968). Kağıda dair. *İslam Düşüncesi*, 5, 338-348.
- Güney, G. (2009). Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde Yer Alan "3137" Envanter No.lu Mushaf-ı Şerif'in Süslemeleri. *10. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, İzmir: Printer Ofset, 145-156. 146
- Güney, G. (2015). Mushaf-ı Şerif – Manisa Yazma Eser Koleksiyonu. İstanbul, Form Baskı Reklam ve Pazarlama Lmt. Şti.
- Haldane, D. (1983). *Islamic Book Bindings In the Victoria and Albert Museum*. London: World of Islam Festival Trust.
- Karagöz, S. (1974). *Manisa İli Kütüphaneleri*. Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Kazan, H. (2010). XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi, Seçil Ofset Matbaacılık, İstanbul
- Mahir, B. (1986). Saray Nakkaşhanesinin Ünlü Ressamı Şah Kulu ve Eserleri. *Topkapı Sarayı Yıllık-1*, 113-130 113-130.
- Özen, M. E. (1985). *Yazma kitap sanatları sözlüğü*. İstanbul: İ.Ü. Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi N. Terzioğlu Basım Atölyesi.
- Özkeçeci, İ. ve Özkeçeci, Ş. B. (2007). *Türk Sanatında Tezhip*, İstanbul: Seçil Ofset.
- Parmaksızoğlu, İ. (1959). Manisa Kütüphaneleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 8 (1), 17-22.
- Rado, Ş. (1984). *Türk Hattatları*. İstanbul: Yayın Matbaacılık.
- Serin, M. (1992). *Hattat Şeyh Hamdullah: Hayatı, Talebeleri, Eserleri*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.